

УДК 341.232

Пантелєєва К.О.
аспірант

ДВНЗ «Університет банківської справи»

**ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ
МІЖНАРОДНОЇ ДОПОМОГИ****THEORETICAL BASES OF FORMATION THE INSTITUTE
OF INTERNATIONAL ASSISTANCE****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено і систематизовано наукові підходи теорії розвитку як теоретичного підґрунтя формування інституту міжнародної допомоги, необхідного для розвитку країн світу та вирішення соціально-економічних проблем, які загострюються внаслідок природних катаклізмів, політичної нестабільності та кризових явищ. Основними парадигмами теорії розвитку визначено класичну та радикальну. Охарактеризовано сутність концепцій класичної парадигми теорії розвитку, підкреслено їх значення у формуванні інституту міжнародної допомоги країнам, що розвиваються.

Ключові слова: інститут міжнародної допомоги, офіційна міжнародна допомога, міжнародні фінансові організації, теорія розвитку, інвестиції.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы и систематизированы научные подходы теории развития как теоретической основы формирования института международной помощи, необходимой для развития стран мира и решения социально-экономических проблем, которые обостряются в результате природных катаклизмов, политической нестабильности и кризисных явлений. Основными парадигмами теории развития определены классическая и радикальная. Охарактеризована сущность концепций классической парадигмы теории развития, подчеркнуто их значение в формировании института международной помощи развивающимся странам.

Ключевые слова: институт международной помощи, официальная международная помощь, международные финансовые организации, теория развития, инвестиции.

ANNOTATION

The article investigated and systematized the scientific approaches of the theory of development as the theoretical basis for the formation the institute of international assistance needed for the countries development and solution the socio-economic problems, which are aggravated due to natural disasters, political instability and crisis phenomena. The classical and radical paradigms are defined as main in development theory. The nature of the concepts of the classical paradigm is characterized and emphasized its importance in formation the institute of international assistance to developing countries.

Key words: institute of international assistance, official international assistance, international financial institutions, theory development, investments.

Постановка проблеми. Глобалізаційні зміни світової економіки, геополітичні протистояння та трансформації політичних пріоритетів зумовлюють новий формат і характер економічних зв'язків, висувають нові вимоги до здійснення інвестиційної та кредитної діяльності міжнародними фінансовими організаціями задля вирішення проблем і розвитку національних економік багатьох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади та проблемні

питання діяльності міжнародних фінансових організацій в реалізації проектів сприяння економічному зростанню національних економік висвітлюються в наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених, зокрема в роботах К. Албулеску, В. Бартенева, О. Василика, О. Власюка, О. Вовчак, В. Гейця, Ю. Зайцева, Ж. Закієвої, Л. Капіци, Дж.М. Кейнса, Л. Кістерського, Р. Кларка, В. Колосової, Л. Красавіної, А. Кузнецової, О. Лаврушина, Д. Лагутіна, Д. Рікардо, Дж.Д. Сакса, Т. Смовженко, Д. Стігліца, А. Тавасієва, М. Фрідмана, Н. Шелудько.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак численні дослідження неповною мірою акцентували увагу на взаємозв'язку формування концептуальних підходів теорії розвитку та еволюції доктрин міжнародної допомоги в умовах сучасних викликів.

Мета статті полягає у систематизації наукових підходів формування інституту міжнародної допомоги розвитку як теоретичного підґрунтя для розвитку країн світу та вирішенні соціально-економічних проблем, які загострюються внаслідок природних катаклізмів, політичної нестабільності та кризових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут міжнародної допомоги є організаційно-правовим комплексом, що забезпечує мобілізацію і розподіл кредитно-фінансових ресурсів з метою надання допомоги країнам, що зазнають гострої потреби у фінансових ресурсах внаслідок тих або інших причин.

Становлення інституту міжнародної допомоги розвитку відбувалося разом з формуванням теорії розвитку як самостійної галузі знань. Підвалини формування засад теорії розвитку закладено економічною доктриною Дж.М. Кейнса, концептом якої є державне регулювання розвитку економіки з урахуванням циклічності руху розвитку економічної системи та кризових явищ, обов'язковості інфляційного фінансування економічного зростання та стимулювання інвестиційної активності [1; 2]. Питання визначення факторів і механізмів економічного зростання зумовило розробку перших концепцій розвитку для визначення шляхів подолання «порочного кола бідності», або «пастки бідності», взаємопов'язаними факторами утворення якого є нестача капіталу, низька продук-

тивність праці, низький рівень доходів, слабка купівельна спроможність, недостатній стимул до інвестування.

Дж.Д. Сакс бачить єдиний спосіб руйнування пасток бідності у зарубіжній офіційній допомозі у формі цільових інвестицій, які необхідні для підвищення рівня капіталу на душу населення, що дасть змогу «поставити економіку на шлях стійкого економічного розвитку» [3, с. 289]. Розмірковуючи про визначення типів необхідних інвестицій за ступенем їх важливості для розвитку, вчений стверджує, що економіка потребує капітал підприємств, людський, інтелектуальний, природний суспільно-інституційний капітал, інфраструктуру. Водночас Дж.Д. Сакс постійно зазначає, наводить достатню кількість аргументів, підтверджених практикою отримання офіційної допомоги, що її результативність залежить від обсягів і тривалості надання, адже тільки за таких обставин обсяг накопиченого капіталу досягне розміру, достатнього для підняття «над рівнем безпосереднього виживання».

Сьогодні теорія розвитку продовжує удосконалюватися під впливом викликів сучасного життя (рис. 1), напрямами якої є класична та радикальна парадигми. Найбільш розвинутою є класична парадигма, яка тісно пов'язана з економікою розвитку та інституціоналізмом.

До кейнсіанських моделей розвитку відноситься теорія стадій економічного розвитку або самопідтримуючого зростання У. Ростоу, яка основним фактором підвищення темпів розвитку економіки визначає досягнення науково-технічного прогресу, а міжнародна допомога при цьому прискорює створення умов для подолання супротиву консервативних інститутів влади, формування нових виробничих і ринкових відносин, що в подальшому дає змогу розширити обсяги виробництва, підвищити рівень

зайнятості населення та якість життя суспільства (рис. 1) [4].

Синтезом двох концепцій – «пастки бідності» та «самопідтримуючого зростання» – стала теорія «великого поштовху», головним концептом якої є інвестиційна політика держави, спрямована на зростання національного доходу. Г. Зінгер, Р. Пребіш, Х. Лейбенштайн доводять, що економічний розвиток стримується відсутністю внутрішніх інвестицій та зменшенням норми споживання, тому зовнішні інвестиції повинні стати своєрідним каталізатором запуску нових механізмів генерації доходу та його розподілу за галузями економіки. Саме це ставлять за мету міжнародні організації в рамках програм подолання відставання в технологічному розвитку. Основу теорії «великого поштовху» утворюють моделі Р. Харрода та Е. Домара, що розглядають управління економікою через інвестиції, які визначаються ендегенним і екзогенним факторами зростання національного доходу. Тобто зростання економіки прямо пропорційно темпу зростання капіталовкладень і безпосередньо пов'язано з ним [7]. До цієї галузі досліджень також увійшли концепції збалансованого зростання Р. Нуркса [8] та незбалансованого зростання А. Хіршмана [9]. Відмінності між цими концепціями такі: 1) концепція збалансованого зростання наполягає на зростанні всіх секторів економіки за рахунок одночасних інвестицій, натомість концепція незбалансованого зростання фокусується на зростанні деяких ключових секторів економіки, при цьому процес прискорення зростання повинен забезпечуватись диспропорціями в системі; 2) збалансоване зростання вимагає значно більших інвестицій для прискорення процесу зростання; 3) стратегія збалансованого зростання є довгостроковою, а незбалансованого – короткостроковою; 4) обмежувальним фактором

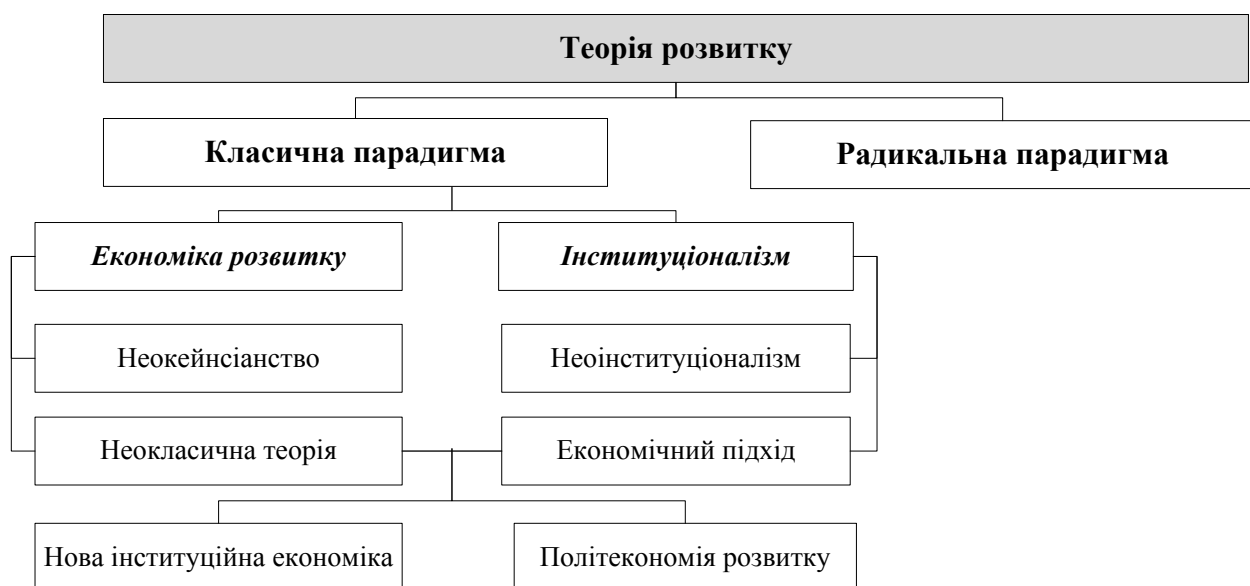

Рис. 1. Еволюція теорії розвитку

Джерело: побудовано автором на підставі опрацювання [5; 6; 12]

для збалансованого зростання є розмір ринку, а незбалансованого – прийняття рішень і підприємництво.

Згідно з А. Хіршманом, «розвиток залежить <...> від вишукування і мобілізації на цілі розвитку ресурсів і можливостей, які приховані, розосереджені або використовуються неефективно» [9, с. 5]. Вчений наполягає на тому, що відсутність рівноваги матиме стимулюючий ефект, а створення дисбалансів в економічній системі є найкращою стратегією зростання.

Х. Ченері, М. Бруно та А. Страут запропонували «модель двох дефіцитів», яка прагне довести, що: 1) економічному зростанню заважає обмеженість інвестицій, а припливу останніх – недостатній рівень заощаджень; 2) потік міжнародної допомоги доповнює нестачу фінансових ресурсів як різницю між інвестиційним попитом і внутрішніми заощадженнями. Ця концепція відкрила напрям наукових емпіричних досліджень щодо взаємозалежності та взаємовпливу між міжнародною допомогою, економічним зростанням, заощадженнями та інвестиціями [10; 11].

Неокласична школа об'єднує науковий доробок У.А. Льюїса, Дж. Фейя, Г. Раніса, Д. Йоргенсона, С. Окави та інших вчених, який дав змогу розвинути теорію дуалістичної економіки. Зокрема, У.А. Льюїс розглядав дуалізм ринку праці, а в подальшому Дж. Фей та Г. Раніс досліджували дуалізм товарного ринку та ринку фінансових ресурсів. Згідно з підходом У.А. Льюїса розвиток розглядається через модернізацію як способу перерозподілу матеріальних і трудових ресурсів, обмін між менш і більш продуктивними секторами економіки (наприклад, аграрний сектор і промисловість), коли міжсекторний ринок виступає регулятором робочої сили, заробітної плати та норми прибутку.

Економічні кризи 70–80-х років ХХ століття, антикризові заходи на подолання яких, наприклад, стимулювання економічного зростання, тільки погіршували ситуацію та викликали політичну та ідеологічну кризи, серйозно похитнули позиції кейнсіанства, яке не змогло пояснити причини структурних криз (сировинних, енергетичних, продовольчих, екологічних), стагфляції та падіння Бреттон-Вудської валютної системи. Неефективність державної економічної політики додала аргументів на користь неоконсерваторів, які вважали, що достатньо сформулювати умови для розвитку вільного ринку та заохочувати підприємницьку ініціативу, а економічне зростання забезпечить «невидима рука» ринку. Така позиція підкріплювалась успіхами створення економічного дива в Південній Кореї, Тайвані, Гонконзі та Сінгапурі. Отже, все означене зумовило неокласичну контрреволюцію, наслідками чого стала поява таких нових економічних теорій, як монетаризм, теорії економіки пропозиції, раціональних очікувань, прав власності, соціальної

ринкової економіки [12]. До кола дослідників увійшли Б. Баласса, П. Бауер, Дж. Бхагвати, Г. Джонсон, А. Крюгер, Д. Лал, Я. Литтл, Р. Лукас, П. Ромер та інші вчені, яких об'єднувала думка про те, що причинами невдач розвитку є надмірне втручання держави в економіку, нерациональний розподіл ресурсів, корупція, нестача підприємницької ініціативи. До необхідних заходів подолання цього вони відносили лібералізацію економіки, вільний ринок, імпортозаміщення, приватизацію державних підприємств, скорочення державних витрат.

Так, П. Ромер і Р. Лукас запропонували концепцію «ендогенного зростання», згідно з якою економічне зростання само по собі створює технічний прогрес, тобто останній став ендогенним фактором, який створює постійну дохідність [13]. Р. Лукас у роботі «Механізми економічного росту» визначає важливим фактором економічного зростання накопичення людського капіталу, адже, на думку вченого, навіть збільшення його середнього запасу в економіці за соціального ефекту освіти позитивно впливає на підвищення продуктивності праці [14, с. 127]. Теорія ендогенного зростання змінила уявлення і дала змогу значно розширити фактори впливу на економічне зростання. Зокрема, Дж. Бхагвати, досліджуючи проблему вибору типу економічного зростання, запропонував модель «розоряюче зростання», яка пізніше була розвинута Р. Джонсом і А. Крюгером, що пояснює, чому, незважаючи на активну зовнішню торгівлю і позитивні темпи зростання національної економіки, країни не можуть досягти поліпшення добробуту [15]. Дж. Бхагвати так розкриває сутність цієї моделі для країн, які обрали стратегію розвитку, спираючись на торгівлю сировиною та експорт все більш дешевих товарів: «Економічне зростання збільшує випуск, що, однак, може привести до значного погіршення умов торгівлі, яке нейтралізує позитивні наслідки такої експансії і знижує реальний дохід країни зі зростаючою економікою» [16, с. 410]. Ця модель може бути застосована для дослідження економічного зростання країн СНД, зокрема України. Досліджуючи різні країни світу з різною орієнтацією стратегії розвитку, а саме внутрішньою (імпортозаміщуюче зростання) та зовнішньою (експортрозширяюче зростання), вчений дійшов висновку, що значного випереджаючого зростання досягли країни з зовнішньою орієнтацією, пояснюючи це дотримання ними збалансованої структурної політики.

Великого значення для еволюції теорії розвитку має інституціоналістська парадигма. Р. Нуреев доводить, що «розвиток включає в себе не тільки економічну підсистему, але й широкий спектр неекономічних змінних, включаючи формальні і неформальні інститути, культуру і всю систему цінностей, без якої повноцінний розвиток неможливий» [17]. Водночас Г. Мюрдаль, Ф. Хайек, У. Істерлі, Т. Шульц, Р. Солоу розвиток розуміють як інвестиції в людській ка-

пітал і подолання бідності, розглядаючи особистість як об'єкт розвитку. На думку Г. Мюрдаля, «розвиток – це підвищення ступеня задоволення основних потреб усіх членів суспільства» [18]. Учений, визнаючи важливість суспільних цінностей та не підтримуючи позицію, що зміни ривня життя є автоматичним слідством процесу техніко-економічної модернізації господарства, доходить висновку, що швидкий технічний та економічний розвиток може бути зумовлений іноземною допомогою, якщо вона буде правильно спрямована, але загалом же буде лише допоміжним чинником.

Радикальні погляди на теорію розвитку мали С. Амін, І. Валлерстайн, А. Еммануель, Р. Люксембург, Р. Пребіш, А. Франк, С. Фуртадо та інші вчені. Вони вважали, що слабкість розвитку периферійних суспільств є наслідком їх залежності від світового капіталістичного господарства західної цивілізації і підлеглості йому. Розглядаючи економічні процеси, А. Еммануель звернув увагу на нееквівалентний обмін під час здійснення міжнародних економічних відносин, С. Амін – на роль транснаціональних корпорацій щодо формування внутрішньої структури країн, що розвиваються. Вчений наголошує на необхідності інтеграції зусиль цих країн задля власного економічного зростання та незалежності від іноземного капіталу [5, с. 110–116].

Новою соціально-економічною парадигмою стала концепція стійкого розвитку, яка базується на взаємопов'язаних поняттях (поняття потреб і поняття обмежень), має за мету задоволення людських потреб і прагнень, відповідає принципам розвитку, тобто принципам стійкості і довгостроковості, відносності обмежень експлуатації ресурсів, узгодженість способу життя з екологічними та енергетичними можливостями планети, забезпечення елементарних людських потреб і надання можливості реалізації надії на благополучне життя, зіставність зростання населення зі змінами виробничого потенціалу глобальної екосистеми [19, с. 124]. Її прихильники М. Мунасингхе, В. Круз, Д.Х. Медоуз, Я. Тінберген, Е. Пестель, Г.Х. Брундтланд вважали, що стійкий розвиток можливий за умови забезпечення балансу економічного, соціально-політичного та екологічного розвитку, де пріоритетами повинні стати потреби найбідніших та державні обмеження. Введено Г.Х. Брундтландом в науковий обіг поняття «сталий розвиток» розуміється як «процес економічних і соціальних змін, за якого експлуатація природних ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особистості та інституційні зміни узгоджені між собою і зміцнюють нинішній та майбутній потенціал задоволення людських потреб <...> забезпечення якості життя людей» [20, с. 43]. Передумови виникнення цієї концепції були сформовані положеннями концепцій динамічного зростання, органічного зростання, динамічної рівноваги в

рамках досліджень Римського клубу [21]. Концепція стійкого розвитку поєднує в собі екологічну відповідальність, соціальний прогрес і економічний розвиток, які саме визначають її основні напрями і цілі.

А. Кинг і Б. Шнайдер у книзі «Перша глобальна революція», яку вважають звітом практично 25-річної діяльності Римського клубу, виявили проблеми сучасного світу, до яких серед багатьох інших віднесли економічні зміни, зокрема прогресивний перехід до ринкової економіки, розвиток європейського співтовариства, прояв торговельних угруповань, кризові явища, що зумовило за необхідне формування нової моделі розвитку, яка б передбачила перехід від концепції допомоги до концепції партнерства [22].

Визнаючи поширення, відкриття нових можливостей і неоднозначний вплив глобалізації на розвиток усіх країн світу, Дж. Бхагвати у своєму інтерв'ю «Глобалізація процес позитивний, але не на сто відсотків» акцентує увагу на економічній глобалізації, яка включає торгівлю, прямі іноземні інвестиції, діяльність транснаціональних корпорацій, фінансові потоки між країнами, міжнародну міграцію, поширення інновацій тощо. Вчений наголошує на тому, що «сумарні економічні вигоди від глобалізації переважають негативні, і якщо будуть вироблені ефективні механізми їх компенсації, то глобалізація буде викликати менше критики» [23].

У 2000 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Декларацію Тисячоліття (Резолюція № А/RES/52/2), де поставлено вісім цілей розвитку. Серед завдань формування глобального партнерства задля розвитку визначено продовження побудови відкритої та регульованої фінансової системи; задоволення потреб найменш розвинутих країн, зокрема зменшення або списання боргового тягаря, збільшення обсягів офіційної допомоги розвитку для країн, що борються з бідністю; співробітництво з питань розробки стратегій працевлаштування для молодого покоління та приватним сектором щодо впровадження новітніх технологій [24].

Дж.Д. Сакс піддав критиці діяльність міжнародних організацій, перш за все діяльність МВФ, Всесвітнього банку, Агентства США з міжнародного розвитку, щодо надання фінансової допомоги на реалізацію Цілей розвитку тисячоліття. Дж.Д. Сакс назвав цю ситуацію «театром тіней», для подолання якої він вважає за необхідне досягнення балансу взаємодії за двосторонніми вимогами до бідних і багатих країн. Зокрема, для бідних країн умовами отримання права на допомогу з метою розвитку є виконання зобов'язань стосовно забезпечення належного державного управління, наявність стратегії (плану), спрямованої на досягнення Цілей розвитку тисячоліття, а також демонстрація готовності до прозорого та чесного її виконання. Щодо багатих країн, то надання допомоги в цьому глобальному пакті повинно

будуватись на принципах відповідального партнерства, гармонізації і координації зусиль. На думку Дж.Д. Сакса, реальні стратегії на основі Цілей розвитку тисячоліття повинні включати диференційований діагноз, інвестиційний план, фінансовий план, донорський план, план розпорядження коштами. Зокрема, фінансовий план має включати реалістичні оцінки фінансових потреб, враховувати надходження від податків, але при цьому не сподіватись на спроможність бідних країн знайти власні кошти для здійснення великомасштабних проектів. Такий план повинен розраховувати на довгострокове (протягом одного чи навіть двох десятиліть) і стабільне донорське фінансування. Донорський план розкриває шляхи і засоби виконання донорами власних зобов'язань, фокусуючись на обсягах допомоги, строках, передбачуваності і гармонізації. В рамках гармонізації Дж.Д. Сакс пропонує консолідацію грошових потоків міжнародної допомоги в єдиний міжнародний інвестиційний пул або грант, а також здійснення його надходження через багатосторонніх донорів, зокрема Всесвітній банк і регіональні банки розвитку. Важливим є план розпорядження коштами міжнародної допомоги, який повинен забезпечити децентралізацію (масштабування); підготовку персоналу для здійснення нагляду за процесом її розподілу та цільового використання; удосконалення засобів контролю на основі використання сучасних інформаційних технологій, формування єдиної інформаційної бази, яка доступна всім учасникам цього процесу; визначення показників для кількісного виміру результатів; аудит коштів міжнародної допомоги; контроль і оцінка ефективності використання інвестицій. Підсумовуючи, варто зазначити, що фінансовою основою сприяння розвитку є цільові інвестиції в рамках програм офіційної міжнародної допомоги, яка надається відповідно до прийнятих країнами стратегій, що відповідають Цілям розвитку тисячоліття.

Значний вплив на теорію розвитку справила концепція людського розвитку Махбуба-уль-Хака та А. Сена [25]. Доповідь Махбуба-уль-Хака привернула увагу до необхідності прийняття альтернативного підходу визначення орієнтирів і оцінювання розвитку. Вчений сформулював в ній основні концепти: багатством нації є народ; економічне зростання – це лише засіб для того, щоб дати людям більше можливостей вибору; розвиток людини є первинним, розглядається і як засіб, і як мета; розвиток людини – процес розширення можливостей вибору і поліпшення добробуту. Такі погляди вченого були підтримані і визнані революційними. Вже протягом двадцяти років ООН щорічно публікує Доповіді про людський розвиток, які мають індивідуальну тематику [26].

Проте основні положення концепції людського розвитку не співпадають з базовими засадами теорії економічного зростання, соціального розвитку, розвитком людських ре-

сурсів. Так, економічне зростання розуміється як підвищення доходу на душу населення і визначається ВВП. Теорія зростання ґрунтується на таких припущеннях: розвиток – це зростання доходу; основою для зростання доходу є накопичення капіталу; звичайна мікро-економічна модель базується на припущенні про те, що особистість раціональна і прагне до збільшення своєї корисності. Позиція прихильників теорії зростання визначається так: кінцевою метою є збільшення доходу; зростання поширюється і на нижні шари населення. Натомість прихильники людського розвитку стверджують, що дохід – лише засіб; кінцева мета – збільшення можливостей людини; можливе одночасне розширення можливостей вибору в інших вимірах (соціальному, культурному, політичному), а не тільки в економіці; зростання необов'язково автоматично поширюється і на нижні шари населення; виміром розвитку повинен стати індекс людського розвитку. Відстоюючи власну позицію, вони відзначають, що економічне зростання без урахування людського розвитку – це зростання без створення нових можливостей для зайнятості; рівноправного розподілу результатів економічного зростання з поглибленням розшарування суспільства і загостренням проблеми бідності; зростання політичних можливостей та участі в управлінні. Але, попри такі концептуальні відмінності, концепція людського розвитку не відміняє економічного зростання, а, навпаки, підтримує його, адже вона вважає важливим і спирається на такі принципи: ефективність – ефективне використання і покращення доступу до ресурсів; рівноправність – справедливий розподіл, особливо можливостей вибору; свобода і повноваження; стійкість. Отже, в теоретичному плані концепція людського розвитку дає альтернативне пояснення того, як досягається розвиток і як він проводиться людьми, а в методологічному плані вона пропонує інший шлях досягнення розвитку в різних його вимірах. На необхідності пошуку альтернативних підходів наголошує Дж.Д. Сакс, зокрема у статті «Економіка щастя» він зазначає: «Прийшов час переглянути основні джерела щастя в нашому економічному житті. Невпинне прагнення до більш високих доходів веде до безпрецедентної нерівності і тривог, а не до більшого щастя і задоволеності життям. Економічний прогрес є важливим і може значно поліпшити якість життя, але тільки якщо до нього прагнуть разом з досягненням інших цілей» [27].

Висновки. Отже, інститут міжнародної допомоги, де важливу роль відіграють міжнародні фінансові організації, має сформоване теоретико-методологічне підґрунтя – теорію розвитку, яка остаточно утвердилася як самостійна наукова дисципліна, реалізацію теоретичних концептів якої втілює міжнародне співробітництво в реальних програмах сприяння розвитку.

Важливість подальшого співробітництва з міжнародними організаціями з метою прискорення відновлення та зростання вітчизняної економіки, оновлення і модернізації виробництва, зниження рівня безробіття, поліпшення платіжного балансу зумовлює подальший пошук та наукове обґрунтування дієвих підходів ефективного управління залученими фінансовими ресурсами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кейнс Дж.М. Экономические возможности для наших внуков (с послесловием) / Дж.М. Кейнс ; пер. Д. Шестаков // Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 60–69.
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег : избранное / Дж.М. Кейнс ; пер. с англ. ; под ред. и с предисл. П. Ключкина. – М. : Эксмо, 2007. – 957 с.
3. Сакс Дж.Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени / Дж.Д. Сакс ; пер. с англ. Н. Эдельмана. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011. – 424 с.
4. Rostow W.W. The Stages of Economic Growth / W.W. Rostow // The Economic History Review, New Series. – 1959. – Vol. 12. – № 1. – P. 1–16.
5. Нуреев Р. Экономика развития: модели становления рыночной экономики : [учебник] / Р. Нуреев. – М. : НОРМА, 2008. – 367 с.
6. Содействие международному развитию. Курс лекций / под ред. В. Бартенева, Е. Глазуновой. – М. : Алек ; Всемирный банк, 2012. – 408 с.
7. Хэмберг Д. Ранняя теория роста: модели Домара и Харрода / Д. Хэмберг ; ред.: В. Афанасьева, Р. Энтова // Современная экономическая мысль. Серия: Экономическая мысль Запада. – М. : Прогресс, 1981. – 816 с.
8. Nurkse R. Problems of Capital Formation in Underdevelopment countries / R. Nurkse. – Oxford. 1955. – 163 p.
9. Hirshman A.O. The Strategy of Economic Development / A.O. Hirshman. – 2nd ed. – New Haven, 1961. – P. 62–75.
10. Chenery H. Foreign Assistance and Economic Development / H. Chenery, A. Strout // American Economic Review. – 1966. – Vol. 56 (4). – P. 679–733.
11. Chenery H. Development Alternatives in an Open Economy: The Case of Israel / H. Chenery, M. Bruno // Economic Journal. – 1962. – Vol. 72, March.
12. Гнатюк С. История экономических учений / С. Гнатюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://finlit.online/teoriya-ekonomicheskaya/istoriya-ekonomicheskikh-ucheniy279.html>.
13. Охлопкова Н. Экзогенный и эндогенный экономический рост – две разные парадигмы? / Н. Охлопкова, М. Харитоновна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ekzogennyy-i-endogennyy-ekonomicheskii-rost-dve-raznye-paradigmy>.
14. Мельмеестер Ж.-Л. Экономика образования: невыполненные обещания / Ж.-Л. Мельмеестер, К. Дьебо // Экономика образования. – 2009. – № 6(55). – С. 125–131.
15. Бхагвати Дж. Разоряющий рост: геометрическая иллюстрация / Дж.Г. Бхагвати [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-25_Bhagwati.pdf.
16. Johnson H.G. The Keynesian Revolution and the Monetarist Counter-Revolution / H.G. Johnson [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jstor.org/stable/1816968?seq=1#fndtn-page_scan_tab_contents.
17. Нуреев Р. Эволюция институциональной теории и ее структура / Р. Нуреев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/283.pdf>.
18. Myrdal G. Asian drama, an inquiry into the poverty of nations / G. Myrdal. – Pantheon Press, 1968.
19. Гизатуллин Х. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма / Х. Гизатуллин, В. Троицкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/630/117/1218/012Gizatullin.pdf>.
20. Our Common Future. The World Commission on Environment and Development. – Oxford : Oxford University Press, 1987. – 300 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un-documents.net/our-common-future>.
21. Пестель Э. За пределами роста / Э. Пестель [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://alt-future.narod.ru/Future/rome3.htm>.
22. Кинг А. Первая глобальная революция / А. Кинг, Б. Шнайдер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://val-s.narod.ru/rome4.htm>.
23. Глобализация процесс положительный, но не на сто процентов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://web.archive.org/web/20070127052749/http://www.expert.ru/printissues/expert/2004/24/24ex-marrkec2>.
24. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций : принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.
25. Сен А. Развитие как свобода / А. Сен ; пер. с англ. под ред. и с послесловием Р. Нуреева. – М. : Новое издательство, 2004. – 432 с.
26. Доклад о человеческом развитии 2015. Труд во имя человеческого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf.
27. Сакс Дж.Д. Экономика счастья / Дж.Д. Сакс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inosmi.ru/usa/20110830/174011093.html>.